

Knygotyra
2022, vol. 79, pp. 250–269

ISSN 0204–2061 eISSN 2345-0053
DOI: <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2022.79.127>

SU LIETUVA SUSIJĘS 1773–1923 M. DOKUMENTINIS PAVELDAS SIBIRO ARCHYVUOSE

Viktor Bilotas

Vytauto Didžiojo universiteto
Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos centras
Gimnazijos g. 7, LT-44260, Kaunas
El. paštas: viktor.bilotas@vdu.lt, vbilotas@gmail.com

Santrauka. *Gausi archyvinė dokumentacija, susijusi su Lietuva ir lietuviais, yra saugoma Rusijoje, tačiau ne tik Sankt Peterburge ar Maskvoje. Lietuvių bylos, kuriose yra nemažai egodokumentų, išblaškytos po visą milžinišką šalies teritoriją, ypač jų daug Sibiro atminties institucijose. Projektas „Lietuvių sibiraiada“ sudaro galimybes Lietuvos valstybės istorijos archyve susipažinti su iš Tobolsko, Tomsko, Krasnojarsko, Irkutsko atvežtomis dokumentų kopijomis. Straipsnyje, taikant dokumentų analizės ir klasifikacijos metodus, bandoma susisteminti informaciją apie Sibiro valstybinuose archyvuose aptiktą medžiagą, nustatyti jos tipologiją. Nustatyta, kad tyrinėta 1773–1923 m. dokumentacija priklauso tokioms sritims kaip politika, ekonomika, mokslas, švietimas, kultūra, religija, administravimas, teisė, statistika, darbo rinka, migracija. Tai rašytiniai dokumentai (nuo juodraščių ir kopijų iki oficialių originalų) ir vaizdiniai dokumentai (nuotraukos), sukurti pačių lietuvių, raštininkų, valstybės pareigūnų pačiame Sibire, lietuviškose Rusijos gubernijose, Sankt Peterburge ar kitose imperijos vietose pagal poreikį. Tarp aptariamų archyvinių dokumentų dominuoja naratyvinio ir dokumentinio tipo rašytiniai šaltiniai. Aptiktus dokumentus skirstant pagal autoriaus*

Received: 2021 12 107. Accepted: 2022 10 03

Copyright © 2022 Viktor Bilotas. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access journal distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

išskirtas kategorijas, aptikta įsakų ir manifestų, nuosprendžių dėl tremties, paskyrimo raštų, pažymėjimų, žiniaraščių, pažymų, sprendimų, teismų protokolų, sąrašų, metrikų, raportų, atsiliepimų, statistinių duomenų, finansinių dokumentų. Iš egodokumentų esama laiškų, prašymų, skundų, pasiaiškinimų, testamentų. Tokiais raštais žmonės siekė pranešti, paklausti, paprašyti, apginti save arba artimuosius, palikti turtą. Valdžia kūrė dokumentus turėdama tikslą informuoti, registruoti, apmokestinti, tremti, išlaisvinti, apgyvendinti, įdarbinti, kaupiti duomenis, (ne)išduoti leidimus, skirti pašalpas, mokėti algas. Nuotraukas darydavo įamžinimo, spaudos, identifikavimo, tapatybės nustatymo tikslais.

Sibiro archyvuose rasti dokumentai susiję su tokiomis Lietuvos istorijai ypač aktualiomis temomis kaip 1830–1831 m., 1863–1864 m. sukilimai, LDK aneksija, rusifikacijos politika, tremtiniai ir kaliniai, policijos stebėjimas, mirties atvejai, išlaisvinimas, grąžinimas į luomą, įdarbinimas, santuoka, paso gavimas, verslas, persikėlimas, grįžimas į Lietuvą. Yra dokumentinių liudijimų ir apie migravusius lietuvius: darbininkus ir žemdirbius, studentus ir dėstytojus, verslininkus ir amatininkus, gydytojus ir kunigus, pareigūnus ir įvairius kitus specialistus, karo pabėgėlius ir repatriantus. Raštų adresatais tapdavo gubernatorių kanceliarijos, gubernijų valdybos, teismai, įvairios kitos institucijos, pareigūnai, privatus žmonės.

Tyrimas parodė, kad 1773–1923 m. Sibiro lituanistiniai dokumentai dažniausiai teikia duomenų apie deportuotus asmenis (politinius, kriminalinius), liudija apie jų prašymus. Bet taip pat yra reikšmingų Lietuvos istorijai bylų apie kolonijas, įvairius specialistus, žymius asmenis, verslininkus, įvykius pačioje Lietuvoje. Dokumentų gausa bei įvairovė leidžia giliau ištirti šią lietuvių istorijos dalį.

Reikšminiai žodžiai: Sibiro valstybiniai archyvai, lietuvių diaspora, lietuvių dokumentinis paveldas, Rusijos imperija, dokumentų klasifikacija, projektas „Lietuvių sibiraiada“.

Documentary Heritage of 1773–1923 of Siberian Archives with Significance to Lithuania

Summary. Extensive archival documentation related to Lithuania and Lithuanians is kept in Russia, and not only in St. Petersburg or Moscow. Archival cases of Lithuanians containing high numbers of ego-documents, are dispersed

throughout the vast territory, and are especially numerous in the Siberian memory institutions. Thanks to the project *Lithuanian Sibiriada*, copies of documents brought from Tobolsk, Tomsk, Krasnoyarsk and Irkutsk can be found in the Lithuanian State Historical Archives. By using the analysis of documents and the method of classification, this article tries to systematize the information about the relevant materials found in the state archives of Siberia and to determine their typology.

The studied documentation covering the period between 1773 and 1923 was found to belong to such areas of public life as politics, economics, science, education, culture, religion, administration, law, statistics, labor, and migration. These are documents (ranging from drafts and copies to official originals) produced by Lithuanians themselves, scribes, state officials not only in Siberia, but also in Lithuania, St. Petersburg or other parts of the Russian Empire. By type, among the discovered documents, there are decrees and manifests, deportation sentences, appointment letters, certificates, sheets, decisions, court records, lists, metrics, reports, reviews, statistics, financial documents. In terms of ego-documents, letters, requests, complaints, explanations, and wills can be found. With such texts, people sought to report, ask, defend themselves or those close to them, or bequeath property. The government created documents with the purpose of informing, registering, taxing, deporting, liberating, accommodating, employing, accumulating data; (not) issuing permits, allowances, salaries. Photos were taken for the mass media, identification, or inspection.

Siberian documents touch on such topics as the uprisings, the annexation of the Grand Duchy of Lithuania, attempts of Russification, exiles and prisoners, police surveillance, deaths, liberation, return to the social group, employment, marriage, obtaining a passport, business, resettlement, return to Lithuania. Documentary testimonies are available about free Lithuanians in Siberia: workers and farmers, students and teachers, businesspeople and craftsmen, doctors and priests, officials and various specialists, war refugees and repatriates. The addressees of the letters were the governors' offices, directorates, courts, various institutions, officials, private people.

The study showed that, between 1773 and 1923, Siberian documents about Lithuanians most frequently concern the deported persons (political, criminal), their data and applications. Yet, there are also archival cases significant for the history of Lithuania about the Lithuanian colonies,

various specialists, famous personalities, businesspeople, about events in Lithuania itself.

Keywords: *Siberian archives, Lithuanian diaspora, Lithuanian archival heritage, Russian Empire, document classification, project Lithuanian Sibiriada.*

ĮVADAS

Už Lietuvos ribų yra milžiniškas skaičius dokumentų, susijusių su mūsų valstybe. Ir tai ne tik rašytiniai paminklai, išvežti į kaimyninių šalių archyvus okupacijų ar aneksijų metu¹, bet ir liudijimai apie Lietuvą ir lietuvius, sukurti užsienyje. Iš pastarųjų daugiausia buvo tyrinėti lietuvių emigrantų Vakarų valstybėse esantys asmeniniai ir bendruomeniniai archyvai. Vieni tyrėjai analizavo šių archyvų likimą, saugojimą ir prieinamumą², kiti – įvairių asmenų³, lietuviškų organizacijų⁴ archyvinių fondų istoriją ir turinį.

Žymiai mažiau buvo rašoma apie lituanistinį archyvinį paveldą Rytuose. Be minėtų Lietuvos raštijos ar teisės paminklų, tyrimų sulaukė 1914–1918 m. Rusijoje sukaupti lietuvių archyvai, atgabenti į Tėvynę repatriantų pastangomis⁵. Bet daugybė vertingų „lietuviškų“ bylų buvo sudaryta pačių imperijos institucijų ir saugoma Rusijos archyvuose. Kiek žinoma apie šį paveldą? Ar turime sisteminių įrankių, padedančių geriau jį pažinti? Istorikai savo darbuose daro archyvinių fondų apžvalgas pagal tyrimo lauką⁶ arba publikuoja bažnytinių bylų

- 1 Apie jų paieškos problematiką žr. CITAVIČIŪTĖ, Liucija. Lituanistikos paminklų paieškos užsienio archyvuose ir mokslinėse bibliotekose. *Senoji Lietuvos literatūra*, 2008, t. 25, p. 251–267.
- 2 DAPKUTĖ, Daiva; BUČINSKYTĖ, Ilona. Lietuvių išeivijos katalikų ir liberalų ideologinių srovių archyvinis paveldas: aktualumas ir prieinamumas. *Knygotyra*, 2008, t. 50, p. 21–37.
- 3 Pvz., VINCLOVIENĖ, Loreta. Išeivijos archyvai Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne: (Algirdas Titus Antanaitis, Leonardas Dambriūnas, Algis Mickūnas). Iš *Panėvėžio krašto išeivijos kultūrinis palikimas Lietuvos kultūros paveldo saugyklose*: konferencijos medžiaga, 2008 04 24, sudarytoja Audronė Palionienė. Panevėžys: Versus aureus, 2008, p. 39–46.
- 4 STEPONAITIENĖ, Jolita. Išeivijos archyvinių dokumentų kolekcija Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje. *Bibliografija*, 2000, t. 99, p. 76–80; LIEKIS, Algimantas. *Amerikos lietuvių kultūros archyvas (ALKA)*. Vilnius: Lietuvos mokslas, 2001. 199, [1] p. ISBN 9986-795-12-5.
- 5 SPERSKIENĖ, Rasa. Pirmojo pasaulinio karo metais sudarytų Rusijoje ir į Lietuvą parvežtų archyvų istorijos bruožai. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, 2009, 2005–2006, p. 75–79.
- 6 Pvz.: REZMER, Waldemar. Lenkijos, Rusijos ir Čekijos archyvų šaltiniai apie Lietuvos karines pajėgas. *Karo archyvas*, 2000, t. 16, p. 146–150; CABAN, Wiesław. Pamiętniki i listy zesłańców postycznionych w zbiorach archiwów rosyjskich (centralnych i syberyjskich).

bendrus žinytus⁷, kurie atskleidžia daugiau duomenų apie Lietuvos parapijų bei kunigų gyvenimą, bet įrankio kaip „Lituanica Rusijos N archyve“ kol kas nesukurta.

Rytuose esančios didžiausios istorinių dokumentų kolekcijos, reikšmingos Lietuvai, be abejo, yra Sankt Peterburgo ir Maskvos archyvuose, bet verti dėmesio ir regioninių atminties institucijų fondai. Nuo 2016 m. Lietuvos kultūros taryba remia „Lietuvių sibiriados“ projektą⁸, kuris sudarė galimybes išnagrinėti su Lietuva susijusią 1773–1923 m. dokumentaciją keturiuose Sibiro valstybiniuose archyvuose ir atsivežti iš Tobolsko, Tomsko, Krasnojarsko, Irkutsko į Lietuvos valstybės istorijos archyvą (LVIA) šimtus dokumentų kopijų⁹, kurios jau yra naudojamos istorikų tyrimuose¹⁰. Istoriografijoje minimi ir Sibiro gyventojai, atvykę iš LDK žymiai anksčiau nei XVIII a.: karo belaisviai, ištremti dvasininkai¹¹, bet dokumentinių liudijimų apie juos minėtuose Sibiro archyvuose nerasta.

Keli Sibiro lituanistiniai archyviniai šaltiniai buvo panaudoti M. Kolotkino¹² ir I. Lotkino¹³ studijose apie Sibiro baltiečius, bet tik kontekste, šie tyrimai turėjo vėlesnes chronologines ribas ir ne geografinę, o etninę ar religinę prieigą objekto atžvilgiu. Specialių studijų apie imperijos laikų Sibiro lietuvius dar neturime.

Z Badań nad Książką i Księgozbiorem Historycznymi, 2017, Tom Specjalny, p. 278–294.

DOI: <https://doi.org/10.33077/uw.25448730.zbkh.2017.77>.

- 7 RADWAN, Marian. *Ecclesiastica w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu*. Liublin: Towarzystwo Naukowe KUL. 2008. 656 p. ISBN 978-83-7306-379-2.
- 8 Nesutrumpintas pavadinimas – „Lietuvai reikšmingo kultūros paveldo, esančio Sibire, paieška, sklaida ir sugražinimas“. Projektui vadovauja V. Bilotas. Iš viso 2016–2018 m. atvežta į LVIA 3 130 kopijų (vaizdų).
- 9 Pirmosios ekspedicijos rezultatai buvo pristatyti: BILOTAS, Viktor. Reikšmingas Lietuvai kultūros paveldas Sibire. 2016 m. archyviniai radiniai. *OIKOS: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2016, t. 2 (22), p. 141–142. DOI: <http://dx.doi.org/10.7220/2351-6561.22>.
- 10 Pvz., KASPARAVIČIUS, Gediminas. Verslininkai iš Lietuvos Tobolsko gubernijoje XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje. *OIKOS: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2018, t. 2 (26), p. 63–75. DOI: <https://doi.org/10.7220/2351-6561.26.5>.
- 11 VAIŠNORA, Juozas. *Lietuviai misininkai Sibire*. Roma. 1972.
- 12 KOLOTKIN, M[ikhail] N[ikolaevich]. *Baltiiskaya diaspora Sibiri: opyt istoricheskogo analiza 20–30-kh gg.* / Gosudarstvenyi komitet Rossiiskoi Federacii po vysshemu obrazovaniiyu, Sibirskaya gosudarstvennaya geodezicheskaya akademiya. Novosibirsk: RIO CITA, 1994. 164 p.; KOLOTKIN, M[ikhail] N[ikolaevich]. *Sotsial'no-politicheskaya istoriya baltiiskikh poselentsev Sibiri (1917–seredina 1930-kh gg.)* / Ministerstvo obrazovaniya Rossiiskoi Federacii, GOU VPO Sibirskaya gosudarstvennaya geodezicheskaya akademiya. Novosibirsk: SGGA, 2010. 316 p.
- 13 LOTKIN, I[lya] V[iktorovich]. *Pribaltiiskie diaspory v Sibiri (20–30-e gody): aspekty etnosotzial'noi istorii*. Omsk: Izdatel'skii dom „Nauka“, 2006. 348 p.

Šio straipsnio tikslas – tipologiniu pūviu ištirti lituanistinius dokumentus Rusijos valstybiniuose archyvuose Sibire. Šio tikslo bus siekiama analizuojant ir aprašant Šiaurės Azijoje 2016–2018 m. aptiktą dokumentaciją (**1 uždaviny**) ir ją klasifikuojant (**2 uždaviny**). Pirmoje tyrimo dalyje atskirai analizuojamas ir aprašomas kiekvieno valstybinio archyvo (Tobolsko, Tomsko, Krasnojarsko, Irkutsko) lituanistinis paveldas. Aprašomoji analizė atliekama tipologiniu-chronologiniu principu, įvardijant konkrečius pavyzdžius. Pažymėtina, kad tarp aptariamų archyvinių dokumentų dominuoja *naratyvinio*¹⁴ ir *dokumentinio*¹⁵ tipo rašytiniai šaltiniai. Vis dėlto toks šaltinių tipologizavimas bei skirstymas į atitinkamas rūšis bei porūšius nebūtų parankus šaltinių turinio atities tyrimams, todėl antroje dalyje dokumentai klasifikuojami pagal šio straipsnio autoriaus išskirtas kategorijas: autorius, geografija, tipas, tikslas, tema, adresatas.

Verta atkreipti dėmesį į lituanistinių dokumentų atrankos principus, autoriaus taikytus Sibiro archyvuose. Pirmiausia buvo nagrinėjamos ir kopijuojamos žymių asmenybių bylos, taip pat bylos, kurių pavadinimuose paminėti Lietuvos vietovardžiai, politiniai tremtiniai, lietuviški kaimai, repatriantai. Dokumentų ieškota ne tik valstybės institucijų, bet ir bažnyčių archyvuose fonduose, privačiose kolekcijose. Esant ribotam finansavimui žymių veikėjų bylos buvo kopijuotos visos ištiesai, kaip ir lietuvių tremtinių bei migrantų sąrašai, kitos bylos kopijuotos iš dalies, siekiant atgabenti į Lietuvą kiekvieno dokumentų tipo pavyzdžių.

Visas per projektą „Lietuvių sibiriada“ kopijuotų ir atvežtų į LVIA dokumentų kompleksas tapo šio tyrimo objektu. 1773 m. ir 1923 m. – tai seniausio ir naujausio aptiktų dokumentų sukūrimo metai, kurie logiškai nurodo ir tyrimo chronologines ribas. Geografinės ribos – Tobolsko, Tomsko, Jenisiejaus, Irkutsko gubernijos Rusijos imperijoje.

Straipsnyje pateikiami lietuviški LVIA dokumentų priėmimo aktuose nurodyti bylų pavadinimai. Terminas „Lietuva“ dažniausiai vartojamas turint omenyje Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijas.

TOBOLSKO VALSTYBINIS ARCHYVAS

Pirmas Sibiro regionas, su kuriuo susidūrė keliautojai ar tremtiniai iš Europos, buvo Tobolsko gubernija. Jos administracinis centras ir pirmoji Sibiro sostinė – Tobolsko miestas, kur buvo sutelktos tokios institucijos kaip

14 KAUNAS, Domas. Knygos istorijos šaltiniai. *Knygotyra*, 2010, t. 54, p. 33.

15 Ten pat.

gubernatoriaus, policijos, kalėjimų valdybos, stačiatikių vyskupija, katalikų parapija ir kt. Jų dokumentacija tebesaugoma Tobolsko valstybiniame archyve (Gosudarstvennyi arkhiv v Tobolske – GAT) ir pateikia duomenų apie įvykius Lietuvoje bei apie jos išveivius.

Nuo XVIII a. Tobolsko dvasinės konsistorijos dokumentuose (I156 fondas) minima Abiejų Tautų Respublika ir Lietuva. Pvz., 1773 m. imperatorės pasirašytas Švenčiausiojo valdančio sinodo (toliau – Sinodas) įsakas leidžia išlaisvinti tuos konfederatus, kurie priimtų stačiatikybę¹⁶. 1796 m. aukščiausias įsakas ir manifestas skelbia LDK prijungimą prie imperijos¹⁷. Tokius oficialius dokumentus iš Sinodo gaudavo Tobolsko stačiatikių konsistorija ir turėdavo pranešti visoms Sibiro cerkvėms bei vienuolynams. Vyrų pravoslavų Znamensko vienuolyno I70 fonde saugomi 1831 m. imperatoriaus manifestai bei Sinodo įsakai dėl sukilėlių¹⁸, o Kristaus Gimimo cerkvės I80 fonde – 1863 m. Sinodo įsakas rinkti aukas cerkvių statybai Vakarų gubernijose ir aukų knyga¹⁹.

XIX a. 7-ojo dešimtmečio „lenkų tremtinių“ bylose yra daugybė Lietuvos bei Lenkijos sukilėlių sąrašų ir žiniaraščių²⁰. Šie dokumentai, saugomi Tobolsko gubernijos valdybos fonde (I152), nurodo informaciją apie žmonių kilmę, luomą, konfesiją, gabumus, profesiją, šeimos padėtį, amžių, fizinius bruožus, tremties vietą ir priežastį. Prie žiniaraščių dažniausiai buvo pridedami Lietuvos kalėjimų išvykimo lapai, drabužių sąrašai. Tremtinių, paskirtų būtent į Tobolsko guberniją (ne važiuojančių toliau į Rytus), žiniaraščiai yra vietinių Iždo rūmų fonde I154²¹.

Kitas Tobolsko gubernijos valdybos fondo (I152) dokumentų tipas – politinių tremtinių prašymai, kuriuose tarp esminių standartinių frazių neretai įrašyti pasakojimai apie sunkias sąlygas, asmenines ir šeimų tragedijas. Dauguma prašymų susiję su grįžimu į Tėvynę po 1870 m.²², bet būdavo ir kitokių, pvz.: 1875 m.

16 Byla dėl Sinodo įsakymo laikyti konfederatus, kurie priėmė pravoslavų tikėjimą, laisvais piliečiais. 1773. Gosudarstvennyi arkhiv v Tobolske (GAT), f. I156, op. 3, d. 68.

17 Dėl Sinodo įsakymo apie LDK prijungimą prie Rusijos imperijos ir Vilniaus bei Slonimo miestų paskyrimą gubernijų centrais. 1796. GAT, f. I156, op. 4, d. 2118.

18 Sinodo įsakymai dėl manifestų skelbimo visose gubernijose apie karinių veiksmų prieš Lenkijos karalystės sukilėlius pradžią ir pabaigą. 1831. GAT, f. I70, op. 1, d. 134.

19 Užrašų knyga apie surinktas aukas pravoslavų cerkvėms ir mokykloms statyti Vakarų gubernijose. 1863. GAT, f. I80, op. 1, d. 21.

20 Lenkų tremtinių sąrašai. 1863–1867. GAT, f. I152, op. 2, d. 6, 10.

21 Lenkų tremtinių sąrašai. 1861–1875. GAT, f. I154, op. 25, d. 2, 28–64.

22 GAT, f. I152, op. 7, d. 28, 31, 72, 83 ir kt.

Jurgis Kamietis ir Koniūčių šeima prašė leidimo aplankyti Kauno guberniją²³, 1879 m. Mykolas Čachovskis prašė policijos jo nebestebėti²⁴, 1883 m. bajoras Julijonas Butkevičius prašė leidimo laisvai gyventi imperijoje²⁵. Be to, buvo našlių, kurios likdavo po vyro mirties ypač sudėtingoje situacijoje, prašymų, pvz., Uršulės Juditskienės, kilusios iš Vilkmergės (dab. Ukmergė) apskrities²⁶.

Nemažai tremtinių atvykdavo iš Lietuvos į Tobolską ir po kriminalinių nusikaltimų. Jų dokumentacija turi panašią struktūrą ir saugoma I330 fonde (Tobolsko ekspedicija apie tremtinius). Pvz., už „nepadorų elgesį“ 1880 m. Telšių miesto bendruomenė (be teismo) nusprendė ištremti į Sibirą 32 metų Kazimierą Vilką. Su juo savo noru išvyko žmona Mariana ir dukra Viktorija, kuri mirė kelyje. Po 13 metų Išimo mieste Kazimieras prašė leidimo grįžti į gimtinę²⁷. Ten pat, į Išimą, 1880 m. buvo ištremtas Juozapas Lukoševičius, nes jo tėviškėje Raseiniuose bendruomenė atsisakė jį priimti kaip buvusį kalinį²⁸.

Tobolsko gubernijos valdybos Kalėjimų skyriaus fonde (I331) irgi yra panašių bylų. Nepriimtas gimtinėje Vyžuonose, Vilkmergės apskrityje, buvęs kalinys 25 metų Dominykas Narbutis (kalėjo metus už arklių vagystę) 1882 m. turėjo išvykti į Sibirą. Po 27 metų šios administracinės tremties (1909 m.) vienišas vyras prašė leidimo grįžti į gimtinę pas brolius ir buvo bendruomenės priimtas²⁹. Naujamiesčio bendruomenė (Panevėžio apskrityje) 1912 m. pasiūlyė kitaip – atmetė savo buvusio nario Juozapo Balčiūno prašymą ir nesutiko su jo grįžimu iš Sibiro tėviškėn³⁰. I331 fonde saugomos ir žmonių, vykstančių toliau į Rytus, į tremties ar katorgos vietas, bylos, pvz., kepėjo Tanchelio Glezerio iš Paberžės, ištremito už pasikėsinimą į policininką 1907 m., byla³¹.

Buvo atvejų, kuomet Lietuvoje kaimo bendruomenė reikalavo valdžios ištremti savo narį, o iniciatoriais tapdavo net ir patys artimiausi giminaičiai. Taip

23 GAT, f. I152, op. 7, d. 91.

24 GAT, f. I152, op. 8, d. 196.

25 GAT, f. I152, op. 10, d. 61.

26 Byla pagal našlės Uršulės Juditskienės prašymą dėl sugrįžimo į Kauno guberniją. 1879. GAT, f. I152, op. 8, d. 182.

27 Dėl tremtinio Kazimiero Vilko. 1880. GAT, f. I330, op. 3, d. 183.

28 Dėl tremtinio Juozapo Lukoševičiaus. 1880. GAT, f. I330, op. 3, d. 599.

29 Dominyko Narbučio prašymas dėl grįžimo į gimtinę Kauno gub. 1909. GAT, f. I331, op. 3, d. 145.

30 Juozapo Balčiūno prašymas dėl grįžimo į gimtinę Kauno gub. 1912. GAT, f. I331, op. 3, d. 411.

31 GAT, f. I331, op. 3, d. 4042.

Telšių apskrityje apie 1870 m. Ignatas Česnakauskas, norėdamas palikti savo žemę ne vyriausiajam sūnui Kazimierui, o antrajam – Juozapui, įtikino kaimo bendruomenę ištremti Kazimierą į Sibirą. Nekaltas jaunuolis nuo tokio pavojaus pasitraukė į kitą vietą, bet po 40 metų vis tiek buvo areštuotas Telšiuose ir ištremtas į Tobolsko guberniją³². Kalėjimų skyriaus fonde yra ir moterų prašymų grįžti į gimtinę išdo sąskaita, tai daugiausia buvo tremtinių našlės. Pvz., 1905 m. su prašymais į gubernatorių kreipėsi našlės, kilusios iš Kauno gubernijos. 1882 m. Eufrosinija Baktytė-Tomušauskienė su dukra savo noru lydėjo vyrą į tremties vietą, o dabar turėdamos 60 ir 30 metų ruošėsi kelionei į gimtąjį Salantų valsčių³³. Kita našlė – Liudvika Vičiūnienė – irgi savo noru gyveno Sibire 5 metus pas ištremtą vyrą kaunietį Petrą Vičiūną ir po jo mirties prašė valdžios pagalbos persikelti į gimtąjį Kauno miestą³⁴.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje iš lietuviškų gubernijų atveždavo vis daugiau naujo tipo politinių tremtinių – socialistų revoliucionierių, šnipų. Stebėjimo bylos iš fondo I171 (Berezovo apskrities policijos valdyba) liudija apie kauniečius Povilą Vasiliauską³⁵ ir Praną Jachimovičių³⁶. 21 metų Povilas 1906 m. apkaltintas tuo, kad dalyvavo lenkų socialdemokratų partijos kovinėje organizacijoje ir kurstė darbininkus sukilti, o Praną 1914 m. apkaltino šnipinėjimu karo metu.

Tobolsko apskrities teismo fondo I158 dokumentai pateikia duomenų apie kelių lietuvių testamentų vykdymą³⁷. Patys testamentai iš tokių bylų įdomūs savo detalia informacija apie žmogaus gyvenamąją vietą, šeimos narius, turtus.

Buvo ir lietuvių, kurie į Tobolską atvyko savo noru ar pagal paskyrimą. Kelerius metus XIX a. 7-ajame dešimtmetyje čia ėjo gubernatoriaus pareigas Aleksandras Despotas-Zenovičius, kilęs iš Trakų apskrities. Išde dirbo Stanislovas Gliauda (rašytojo Jurgio Gliaudos tėvas), miesto gydytojo ir aukšto

32 Kazimiero Česnakausko prašymas dėl grįžimo į gimtinę Kauno gub. 1912. GAT, f. I331, op. 3, d. 516.

33 Dėl našlės E. Tomuševskienės grįžimo į gimtinę Kauno gub. 1905. GAT, f. I331, op. 3, d. 153.

34 Byla pagal našlės Liudvikos Vičiūnienės prašymą dėl sugrįžimo į Kauną. 1905. GAT, f. I331, op. 3, d. 3275.

35 Byla apie Kauno miestietį Povilą Vasiliauską, stebimą policijos Beriozovo mieste. 1906–1907. GAT, f. I171, op. 1, d. 42.

36 Byla apie Kauno miestietį Praną Jachimovičių, stebimą policijos Beriozovo apskrityje. 1914. GAT, f. I171, op. 1, d. 180.

37 Apie Trakų apskrities bajoro Jono Radvanskio dvasinio testamento vykdymą. 1906. GAT, f. I158, op. 2, d. 1852; Apie Kauno gubernijos bajoro Stanislovo Korsako dvasinio testamento vykdymą. 1912. GAT, f. I158, op. 2, d. 3209; Apie Kauno gubernijos valstiečio Ipolito Urbono dvasinio testamento vykdymą. 1914. GAT, f. I158, op. 2, d. 3883.

pareigūno pareigas ėjo žymių brolių Biržiškų dėdė Jonas³⁸. Tobolsko gubernijoje tarnavo ir tokie pareigūnai kaip A. Pikturna, S. Mikėnas, S. Klopotovskis. Dar vienas Biržiška dirbo vaistininku. Jų visų asmens bylos saugomos atitinkamuose fonduose tų organizacijų, kuriose jie dirbo: Tobolsko gubernijos valdybos (I152), Tobolsko izdo rūmų (I154, R208), Tobolsko gubernijos valdybos Medicinos skyriaus (I352), Tobolsko gubernijos ligoninės (I760) skyriuose. Be standartinių dokumentų, tokiose bylose kartais randama prašymų ir laiškų, kuriuose pateikiama platesnė bei detalesnė informacija apie asmenybę ir įvykius.

1910–1916 m. dokumentai iš Tobolsko gubernijos valdybos Statybos skyriaus (I353 fondas) liudija apie verslininkus iš Lietuvos, tokius kaip Antanas Mackevičius, Adomas Macaitis ir Mauricijus Blaževičius, kurie statė gubernijoje malūnus. Pirklys Jonas Pečioka vertėsi medienos prekyba, turėjo lentpjūvę. Pastarasis buvo apšmeižtas, informacija apie jo veiklą rasta jau minėtame Tobolsko apskrities teismo fonde I158³⁹.

Kelios Tobolsko gubernijos valdybos fonde (I152) esančios bylos pasakoja apie katalikų kunigus iš Lietuvos: Benediktą Koncevičių-Končių, Vincentą Mosiejų ir Jurgį Vološinskį. Pirmasis – ilgametis Tobolsko klebonas, gerbiamas parapijiečių ir vietinių pareigūnų⁴⁰. Kiti du, buvę tremtiniai, tarnavo parapijoje klebonui Končiui jau grįžus į Lietuvą, bet naujojo atvykusio klebono išvaryti. Apie kunigų tarnybą ir parapijiečius taip pat sužinome iš metrikacijos knygų, saugomų Tobolsko dvasinės konsistorijos fonde I156.

TOMSKO SRITIES VALSTYBINIS ARCHYVAS

Už Tobolsko gubernijos į rytus buvo Tomsko gubernija. Jos istoriniame centre – Tomsko mieste – tebesaugoma gausi regiono dokumentacija, kurios dalis liudija ir apie lietuvius. Kaip ir Tobolske, dauguma lituanistinių dokumentų susiję su tremtiniais sukilėliais, pvz., 1837, 1865 m. politinių tremtinių sąrašai, nurodantys tremtinių kilmę, luomą, amžių⁴¹. Tomsko srities

38 Apie Tobolsko apskrities gydytojo Jono Biržiškos tarnybą. 1881–1911. GAT, f. I352, op. 1, d. 235.

39 Karolinos Kitšel išieškojimas iš pirklių A. Sirometnikovo ir J. Pečioko. 1904. GAT, f. I158, op. 2, d. 1434.

40 Apie Tobolsko Romos katalikų bažnyčios kunigą Koncevičių. 1879. GAT, f. I152, op. 8, d. 179.

41 Tomsko gubernijos politinių tremtinių sąrašas. 1837. Gosudarstvennyi arkhiv Tomskoi oblasti (GATO), f. 3, op. 2, d. 240; Ištremtųjų asmenų į Tomsko guberniją sąrašai. 1865. GATO, f. 3, op. 4, d. 278, 296.

valstybiniame archyve (Gosudarstvennyi arkhiv Tomskoi oblasti – GATO) gubernijos valdybos 3-iaame fonde aptikta mažiau žiniaraščių „stateinye spiski“ negu Tobolske, bet yra daugybė atskirų bylų, kuriose rašoma apie mirusiuosius (dėl epidemijų kartais mirdavo keli tremtiniai per dieną)⁴², apie pašalpą⁴³, apie statuso patvirtinimą ar gražinimą⁴⁴, apie grįžimą į Tėvynę⁴⁵. Ypatingo dėmesio verti dokumentai apie moteris su vaikais, ištremtas net už mažiausią pagalbą sukilėliams⁴⁶.

Tomsko gubernija ypač įdomi lietuviškais kaimais Šadova⁴⁷, Baisagol, Andrejevskij. To paties 3-iojo fondo dokumentuose yra šių kaimų gyventojų vardai, duomenys apie vaikus, turtus, gyvūnus⁴⁸. Viena byla liudija apie Andrejevskij kaimo lietuvių pastangas pasistatyti bažnyčią⁴⁹. Persikėlėlių dokumentacija iš 196 fondo (Tomsko gubernijos izdo rūmai) dar detaliau pasakoja apie tokias šeimas: kada ir iš kur atvyko, kokios konfesijos, į kokias teritorijas paskirtos⁵⁰. Byloje iš 240 fondo (Tomsko gubernijos žemdirbystės ir valstybinio turto valdyba) yra ir bendras dviejų artimų kaimų sąrašas⁵¹.

Taip pat savo noru į Tomsko guberniją iš Lietuvos atvykdavo pareigūnų, specialistų, studentų. Atitinkamų fondų dokumentai suteikia duomenų, pvz., apie pašto ir geležinkelių darbuotojus, vaistininkus, konkrečiai apie Tomsko gubernijos 1-osios vyrų gimnazijos dėstytoją Joną Yčą⁵², Tomsko universiteto studentus

42 Kunigo Zakarevičiaus raštas apie mirusius tremtinius. Užklausa dėl jų iš Kauno gubernatoriaus kanceliarijos. 1878. GATO, f. 3, op. 2, d. 1964.

43 GATO, f. 3, op. 2, d. 1021; GATO, f. 3, op. 4, d. 393; GATO, f. 3, op. 54, d. 1033 ir kt. Bylų apie pašalpą tremtiniams yra ir Tomsko miesto policijos valdybos fonde 104.

44 Pvz.: Dėl M. Malecko bajorystės. 1868. GATO, f. 3, op. 4, d. 268; Dėl sugražinimo kun. Simonui Žukauskui dvasinių privilegijų. 1885. GATO, f. 3, op. 4, d. 1758.

45 Dėl politinių tremtinių sugrįžimo į Tėvynę. Prašymai. Sąrašai. 1856–1859. GATO, f. 3, op. 4, d. 174. Daug panašių asmeninių prašymų tame pačiame fonde po 1867 m.

46 Ištremtų į Tomsko guberniją moterų ir vaikų sąrašai. 1866–1867. GATO, f. 3, op. 2, d. 1275.

47 Kaip pasakoja Šadovos kaimo žodinė tradicija, vienas lietuvis kareivis tarnavo Sibire ir ten pasiliko gyventi. Savo laiškuose jis parašė giminaičiams į Lietuvą apie žemių gausybę ir paskatino atvažiuoti. Tų lietuviškų kaimų jau nebėra nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio, o gyventojų palikuonys sugrįžo į Lietuvą arba pasiliko Novosibirsko ir Tomsko srityse.

48 Kainsko apskrities Šeduvos kaimo gyventojų ir jų turtų sąrašas. GATO, f. 3, op. 62, d. 41 ir kt.

49 Pagal Andrejevskij kaimo gyventojų prašymą dėl katalikų bažnyčios statybos. 1910. GATO, f. 3, op. 41, d. 1397.

50 Kolonistų iš Kauno gubernijos įsikūrimo byla. 1911. GATO, f. 196, op. 15, d. 1393 ir kt.

51 Rinkėjų iš Šeduvos ir Baisagolos kaimų sąrašas. GATO, f. 240, op. 1, d. 529.

52 Gimnazijos dėstytojo Jono Yčo asmens byla. 1903–1908. GATO, f. 101, op. 1, d. 220.

Martyną Yčą⁵³ ir Joną Aukštuolį. Reikia atkreipti dėmesį, kad įvardyti žmonės buvo reformatai. Kelios reformatų šeimos gyveno Tomske ir lankė vietinę liuteronų bažnyčią, kurios metrikacijos knygos irgi saugomos srities archyve.

Buvo gubernijoje ir verslininkų, kilusių iš Lietuvos. V. Budavičius ten statė malūną, A. Kavaliūnas – pieninę, Milinių šeima – kurortinius pastatus, Antanas Suliejus sėkmingai vertėsi prekyba. Jų prašymai ir kita korespondencija valdžios atstovams saugoma archyvo 3-iajame fonde⁵⁴.

Tarp tremtinių sukilėlių buvo nemažai kunigų iš Lietuvos (patys žymiausi – vyskupo Motiejaus Valančiaus padėjėjai Juozapas Silvestras Dovydaitis ir Ambraziejus Kašarauskas). Be jau minėtų tremtinių sąrašų bei prašymų, dėmesio verta byla iš to paties 3-iojo fondo apie dvasininkų pastangas susigrąžinti teisę tarnauti katalikams, atlikti apeigas⁵⁵. Iš prašymų, laiškų sužinome apie šio proceso istoriją: nuo visiško draudimo 1864 m. iki riboto leidimo po 1871 m. Nuo 1900 m. į guberniją atvažiuodavo vis daugiau kunigų lietuvių pagal vyskupo paskyrimą: Juozapas Demikis, Povilas Kaziūnas, Kazimieras Musteikis ir kt. Apie juos ir jų parapijiečių duomenų suteikia 3-iojo fondo administraciniai, statybų, finansiniai, labdaros dokumentai, taip pat katalikų parapijų bažnytiniai registrai iš 527 fondo (Tomsko gubernijos cerkvių metrikacijos knygos).

Nuo 1920 m. įvairių tautybių Lietuvos piliečiai turėjo galimybę grįžti į Tėvynę. Tomsko srities archyve išliko šių repatriantų sąrašai su pagrindiniais duomenimis apie profesiją, tautybę, gyvenamąją vietą⁵⁶. Panašūs sąrašai⁵⁷ buvo aptikti ir Krasnojarsko krašto valstybiniame archyve.

KRASNOJARSKO KRAŠTO VALSTYBINIS ARCHYVAS

Už Tomsko gubernijos į rytus buvo Jenisiejaus gubernijos teritorija. Ir čia Krasnojarsko krašto valstybiniame archyve (Gosudarstvennyi arkhiv Krasnoyarskogo kraja – GAKK) lituanistiniu atžvilgiu dominuoja tremtinių dokumentacija. Jenisiejaus gubernijos valdybos fonde (f. 595) yra daug 1863–

53 Studento Martyno Yčo asmens byla. 1907–1911. GATO, f. 102, op. 4, d. 983.

54 P vz., Pirklio Antano Suliejaus prašymas dėl leidimo dalyvauti mugeše. 1881. GATO, f. 3, op. 4, d. 1204.

55 Romos katalikų kunigų prašymai dėl leidimo teikti sakramentus. 1864–1871. GATO, f. 3, op. 4, d. 280.

56 Lietuvos piliečių registracijos žurnalai. GATO, f. 96, op. 1, d. 30, 37.

57 GAKK, f. P-49, op. 2S, d. 71.

1874 m. žiniaraščių ir sąrašų⁵⁸, prašymų dėl grįžimo į gimtinę⁵⁹, dėl paso, dėl statuso gražinimo, dėl tremtinio šeimos persikėlimo į Sibirą⁶⁰, dėl pinigų atsiuntimo, dėl leidimo persikelti, leidimo keliauti, leidimo susituokti⁶¹. Kitose 595 fondo bylose yra tremtinių buitį reglamentuojančios taisyklės, informacija apie mirusius asmenis, dokumentai apie išstremtus streikų organizatorius: Abramą Kasrielsą, Icką Abramovičių, Calelių Sinazoną, Abramą Pinčuką ir Movšą Pupką⁶², apie išstremtus socialistus, pvz., Zigmą Aleksą⁶³, apie įtariamus šnipinėjimu Vokietijos labai Juozapą Mažoną ir kitus⁶⁴.

To paties 595 fondo bylos pateikia duomenų apie verslininkus ir amatininkus iš Lietuvos, pvz., kalvį Petrą Volontiną⁶⁵, pirklių Benjaminą Fridmaną⁶⁶, fotografą Julijoną Lapiro⁶⁷. Kitos fondo bylos – apie kareivį iš Kauno gubernijos Vincą Šijavką⁶⁸, apie policininką iš Šiaulių apskrities Vincą Sabieckį⁶⁹, apie skolas ir ištuokas⁷⁰.

58 Tremtinių sąrašų yra taip pat 160-ame archyvo fonde (Jenisiejaus gubernijos išdo rūmai) ir 545-ame fonde (Krasnojarsko apskrities policijos vadas).

59 Būdavo ir norinčių vėl grįžti į Sibirą: Kauno gubernatoriaus raštas dėl buvusio tremtinio Ignoto Laurinaičio, norinčio grįžti iš Raseinių į Ačinsko apskritį. 1899. GAKK, f. 595, op. 28, d. 596.

60 P vz., Tremtinio Adomo Mačiulio prašymas atsiųsti iš Kauno gubernijos žmoną ir dukrą. 1889. GAKK, f. 595, op. 27, d. 4264.

61 Lenkų politinio tremtinio Sigizmundo Mondrovickio prašymas gubernatoriui dėl leidimo susituokti. 1875. GAKK, f. 595, op. 63, d. 936.

62 Irkutsko generalgubernatoriaus slaptas pranešimas apie trėmimą iš Vilniaus gubernijos į Rytų Sibirą Isako Abramovičiaus, Caleliaus Sinezono, Abramo Pinčuko ir kitų. Jų prašymai. 1897–1901. GAKK, f. 595, op. 63, d. 3489.

63 Tremtinio Zigmo Aleksos byla. 1915. GAKK, f. 595, op. 37, d. 3.

64 Kauno gubernatoriaus slaptieji įsakymai išstremti į Jenisiejaus guberniją Juozapą Mažoną, Joną Geraudžį ir kitus, įtariamus šnipinėjimu Vokietijos labui. 1915–1917. GAKK, f. 595, op. 63, d. 7366.

65 Jenisiejaus gubernijos valdybos raštas dėl kalvio valstiečio Petro Volontino priėmimo į miestiečių luomą. 1875. GAKK, f. 595, op. 63, d. 933.

66 Pirklio iš Kauno gubernijos Benjaminą Fridmano prašymas leisti jam įsikurti Krasnojarske. 1901. GAKK, f. 595, op. 8, d. 4809.

67 Valstiečio iš Kauno gubernijos Julijono Lapiro prašymas leisti jam atidaryti Kanske fotografijos studiją. 1904. GAKK, f. 595, op. 8, d. 6261.

68 Jenisiejaus gubernatoriaus kanceliarija apie išleisto į dimisiją eilinio Vinco Šijavko, Kauno gubernijos valstiečio, neteisingą apmokestinimą. 1893. GAKK, f. 595, op. 19, d. 5334.

69 Dėl Šiaulių valsčiaus valstiečio Vinco Sabieckio priėmimo į Krasnojarsko apskrities policijos tarnybą. 1903. GAKK, f. 595, op. 8, d. 5348.

70 P vz.: Kauno gubernatoriaus raštas dėl dvarininko Lanpo skolos miestiečiui Marcinkovičiui.

Kadangi Jenisiejaus gubernijoje ir jos centre – Krasnojarske – imperijos laikais tarnavo nemažai kunigų iš Lietuvos, apie juos liudija daugybė 595 fondo archyvinių dokumentų (žiniaraščių, prašymų, skundų, pranešimų). Jie pateikia duomenų apie kleboną Mato Veito ir Konstantino Daukanto veiklą, apie buvusį tremtinį, kunigą Jurgį Kasilaušką, pasilikusį tarnauti Sibire, taip pat apie maždaug 1880 m. ištremtą kunigą iš Panevėžio Jurgį Murniką, kuris gyveno gubernijoje stebimas policijos. Pirmojo pasaulinio karo metais kartu su pabėgėliais čia atvyko ir tarnavo kunigai Eduardas Šiaučiūnas, Stanislovas Bulas, Jonas Jurgilianis. Energingo M. Veito korespondencijos⁷¹ yra ir Statistikos komiteto 31 fonde, o E. Šiaučiūno byla⁷² – Krasnojarsko apskrities teismo 41 fonde. Yra archyve ir vietinės katalikų parapijos metrikų, į kurias įrašyti ne tik minėtų kunigų, bet ir lietuvių parapijiečių vardai (R-2453 fondas). Net ir mažame Maklakovo valsčiaus valdybos 26 fonde saugoma įdomi dokumentacija, susijusi su klebono Jono Pūkieno veikla ir tuo, kaip jį stebėjo policija⁷³.

Yra su Lietuva susijusių dokumentų ir kituose archyvo fonduose. Žemės matavimo mokyklos 433 fonde yra mokinių iš Suvalkijos ir Vilniaus byla⁷⁴. 547 fonde (Ačinsko-Minusinsko kalnakasybos apskrities inžinieriaus kanceliarija) saugomas aukso ieškotojo, bajoro Romano Ignatavičiaus prašymas dėl sklypo ir techninė dokumentacija⁷⁵. Ypač įdomūs du rankraščiai iš 796 fondo (Pirklio ir pramonininko G. V. Judino kolekcija): apie padėtį Lietuvos teritorijoje karo su Napoleonu metu⁷⁶ ir apie Vilniaus Uspenskio soboro istoriją⁷⁷.

1890. GAKK, f. 595, op. 17, d. 7802; Pranešimas apie Kauno gubernijos bajorų Ksienijos ir Juozapo Banevičių santuokos nutraukimą. 1903. GAKK, f. 595, op. 8, d. 5425.

- 71 Kurato Mato Veito susirašinėjimas su Jenisiejaus gubernijos statistikos komitetu dėl katalikų iš tolimų valsčių duomenų suteikimo metrikoms. 1888. GAKK, f. 31, op. 1, d. 108.
- 72 Kunigo Eduardo Šiaučiūno byla dėl „neteisėtos“ kataliko ir stačiatikės santuokos. 1915. GAKK, f. 41, op. 1, d. 41.
- 73 Jeniseisko apskrities policijos vado nurodymai prižiūrėti kunigą Pūkieną. 1864. GAKK, f. 26, op. 1, d. 119.
- 74 Susirašinėjimas dėl Krasnojarsko žemės matavimo mokyklos mokinių S. Višnievskio iš Kalvarijos ir D. Andaburskio iš Vilniaus. 1910. GAKK, f. 443, op. 1, d. 26.
- 75 Vilniaus gubernijos bajoro Romano Ignatavičiaus prašymas Ačinsko-Minusinsko apskrities inžinieriui skirti sklypą aukso kasyklai. 1893. GAKK, f. 547, op. 1, d. 29.
- 76 [Riazanovo] dienoraštis su Lietuvos ir Lenkijos miestų aprašymais. Apie 1813. GAKK, f. 796, op. 1, d. 4807.
- 77 Autorius nežinomas. Vilniaus Uspenskio soboro istorijos užrašai. 1868. GAKK, f. 796, op. 1, d. 8201.

IRKUTSKO SRITIES VALSTYBINIS ARCHYVAS

Su Jenisiejaus gubernija rytuose ribojosi Irkutsko gubernija, kurios administracinis centras Irkutskas buvo ir viso Rytų Sibiro centras, generalgubernatoriaus rezidencijos vieta. Todėl vietinio archyvo (Gosudarstvennyi arkhiv Irkutskoi oblasti – GAI) istoriniuose fonduose susikaupė milžiniškas gubernijos ir viso regiono dokumentų skaičius. 24 fondo (Vyriausioji Rytų Sibiro valdyba) dokumentacija vėlgi pateikia daug duomenų apie tremtinius sukilėlius iš Lietuvos; tai sąrašai, prašymai. Tarp originalių kitur neaptiktų dokumentų – susirašinėjimai apie klaidingą trėmimą pagal kitą baudžiamojo įstatymo straipsnį⁷⁸, apie tremtinį praktikuojantį gydytoją V. Sipniauską⁷⁹. Esama nemažai dokumentų, susijusių ir su kriminaliniais tremtiniais. Kitos bylos pateikia duomenų apie lietuvių kunigų paskyrimus į Irkutską⁸⁰, apie išlaidas pastoracinėms kelionėms⁸¹.

Didelis bažnytinis 297 fondas (Irkutsko Romos katalikų bendruomenė) turi daugybę dokumentų apie ilgametį Irkutsko kuratą, buvusį tremtinį Kristupą Švermicką, kilusį iš Marijampolės apskrities, kuris patarnaudavo pagal plotą didžiausioje pasaulyje Irkutsko parapijoje, statė bažnyčią, susirašinėjo su vyskupais, gubernatoriais, pareigūnais, mokslininkais. Fonde yra bylų ir apie kunigus, ištremtus iš Lietuvos po 1863 m. sukilimo ir likusius po 1880 m. savanoriškai tarnauti Sibire: apie jau minėtą Jurgį Kasilauską, Juozapą Laukavičių, Juozapą Rozgą. Vėlesnieji XX a. pradžios dokumentai pasakoja apie parapijos kunigus, paskirtus vyskupo: Petrą Povilą Bulvičių⁸², Pranciškų Budrį⁸³. Tai dvasininkų tarnybiniai lapai, raportai. Lietuviai taip pat minimi ir parapijiečių sąrašuose bei metrikose. 297 fonde saugoma ir lietuvių nacionalinės bendruomenės „Rūta“ byla, kuri liudija apie nesėkmingas pastangas registruoti organizaciją 1911 m.⁸⁴

78 Kun. Stepo Rudzkio byla apie klaidingą tremties vietą. 1867. GAI, f. 24, op. 3, d. 103.

79 Tremtinio Vladislavo Sipniausko prašymas aplankyti sergančią motiną Panevėžio apskrityje. 1870. GAI, f. 24, op. 3, d. 291.

80 Pvz., Dėl kunigo Laukavičiaus paskyrimo Irkutsko Romos katalikų bažnyčios vikaru. 1880. GAI, f. 24, op. 9, d. 22.

81 Kun. Švirmicko pastoracinių kelionių išlaidos. 1858–1875. GAI, f. 24, op. 9, d. 6.

82 Kun. Bulvičiaus pranešimas dėl Irkutsko parapijos statistikos. 1912. GAI, f. 297, op. 1, d. 207.

83 Kun. Pranciškaus Budrio formuliarinis sąrašas. 1907. GAI, f. 297, op. 1, d. 147.

84 Lietuvių bendruomenės „Rūta“ registracijos dokumentai. Tarp steigėjų: Juškevičius, Giedraitis, Survilas, kun. Bulvičius. 1911. GAI, f. 297, op. 1, d. 201.

Archyvo atskirame nuotraukų fonde saugomi Irkutsko katalikų bažnyčios vaizdai (nuotraukos Nr. 29 ir 693). Ji buvo pastatyta suvalkiečio kunigo Kristupo Švermicko ir darbų vadovo Antano Stasieliūno pastangomis 1884 m. Nuo XIX a. pabaigos Sibiro archyvuose atsiranda portretinių nuotraukų asmens bylose.

SIBIRO LITUANISTINIŲ ARCHYVINIŲ DOKUMENTŲ KLASIFIKACIJA

Sibire aptikti lietuviškos tematikos archyviniai dokumentai pagal chronologiją priklauso XVIII a. antrajai pusei, XIX amžiui, XX a. pirmajam ketvirčiui ir apima didelį spektrą sričių: politiką, ekonomiką, mokslą, švietimą, kultūrą, religiją, administravimą, teisę, statistiką, darbo rinką, migraciją. Tai įvairių stadijų rašytiniai dokumentai, nuo ranka rašyto juodraščio iki oficialaus rašto, spausdinto ant firminio blanko, be to, ir vaizdiniai dokumentai – kelios žmonių ir pastatų nuotraukos.

Rašytinių dokumentų autoriai – visų luomų ir statusų Sibiro lietuviai (tiesa, dažnas pasinaudodavo raštininko ar kunigo pagalba), vietinės ir centrinės valdžios institucijos, atskiri pareigūnai, dvasininkai, paprasti piliečiai, taip pat ir lietuviškų gubernijų valdžios institucijos, bendruomenės, atskiri žmonės. Atitinkama ir dokumentų sukūrimo geografija: Sibiras, Sankt Peterburgas, Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijos.

Tipologinis pjūvis. Be klasifikacijos pagal chronologiją, sritį, autorių, geografiją, ypač naudingas dokumentinio paveldo struktūravimas pagal tipą, tikslą, temą ir adresatą. Pagal tipą Sibiro archyvuose yra tokių dokumentinių rašytinių šaltinių apie Lietuvą ir lietuvius: Rusijos imperatorių įsakai ir manifestai, nuosprendžiai dėl tremties, paskyrimo raštai, pažymėjimai, žiniaraščiai, pažymos, sprendimai, teismų protokolai, sąrašai, metrikos, įvairių institucijų pareigūnų (nuo policininko, seniūno iki gubernatoriaus) raportai, atsiliepimai, statistiniai duomenys (juos pateikdavo Statistikos komitetas, parapijos ir tremtinių, persikėlėlių ir kt. komisijos), finansiniai dokumentai. Taip pat rastas ir kelionės dienoraštis⁸⁵. Ypač vertingi pačių lietuvių egodokumentai – laiškai, prašymai, skundai, paaiškinimai, testamentai.

Šiais asmeniniais tekstais norėta papasakoti, paklausti, prašyti, ginti save arba artimuosius, atsakyti į kaltinimus, palikti turtą palikuonims. Imperatorių siųsti įsakai informavo visuomenę apie jų sprendimus Lietuvos, sukilėlių, ru-

85 Žr. 76 išnašą.

sifikacijos klausimais. Sibiro valstybinių įstaigų oficialūs dokumentai buvo sukurti atvykusiems lietuviams registruoti, apmokestinti, tremti, išlaisvinti, apgyvendinti, įdarbinti; kaupti asmens duomenis; (ne)išduoti leidimus, mokėti pašalpas, atlyginimus. Nuotraukos buvo reikalingos objektams įamžinti bei per spaudą supažindinti su jais visuomenę, o portretinės nuotraukos asmens byloje buvo duomenų apie žmogų dalis, jos naudotos identifikavimo, patikrinimo tikslais.

Dokumentų tikslus atitikdavo jų adresatai. Asmeniniai prašymai dažniausiai keliaudavo į gubernatorių kanceliarijas arba į kitus gubernijų valdybų specializuotus skyrius, skundai ir testamentai – į teismus. Imperatorių manifestai ar įsakai buvo adresuoti visiems gyventojams. Dalis oficialios dokumentacijos likdavo įstaigų vidiniam naudojimui, bet daugumą tokių dokumentų, išsaugojus juodraščius, išsiųsdavo į kitas institucijas ar privatiems žmonėms. Institucija kaip adresatas, kuri sprendavo asmens reikalus, paprastai tapdavo archyvinės bylos sudarytoja ir saugotoja.

Teminis pjūvis. Nagrinėta Sibire esanti su Lietuva susijusi dokumentacija apėmia gana platų temų spektrą. Vieni tekstai liudija apie sukilėlius, LDK aneksiją, jos rusifikacijos bandymus, kiti – apie tremtinius ir kalinius: apie jų šeimas, vargus, gyvenimo sąlygas, išgyvenimą, policijos stebėjimą, mirties atvejus, persikėlimus, grįžimą į Tėvynę. Atsispindi dokumentuose ir socialinio statuso pokyčiai: išlaisvinimas, grąžinimas į luomą, statuso „poselenc“ gavimas, įdarbinimas, santuoka, paso gavimas, leidimas pradėti verslą. Vėlesni tekstai, ypač XX a. pradžios, daugiau duomenų pateikia apie savo noru atvykusius lietuvius: darbininkus ir žemdirbius, studentus ir dėstytojus, verslininkus ir amatininkus, gydytojus ir kunigus, pareigūnus ir įvairius kitus specialistus. Sibiro archyvinis paveldas suteikia informacijos ir apie karo pabėgėlius, XX a. 3-iojo dešimtmečio lietuvius repatriantus (įvairių konfesijų ir etnosų).

Palyginti su Vakarų išsivijios archyvais, Sibiro valstybiniuose archyvuose yra itin mažai bylų apie lietuvių bendruomenes (aptikta tik viena), nerasta asmeninių susirašinėjimų, lietuvių kūrėjų rankraščių, bet toks paveldas ir neatitiktų valstybinio archyvo koncepcijos.

Išvados

1. Iš Sibiro atvežtos dokumentacijos analizė parodė, kad dauguma 1773–1923 m. lituanistinių dokumentų Tobolsko, Tomsko, Krasnojarsko ir Irkutsko valstybiniuose archyvuose susiję su deportuotais asmenimis; dažniausiai tai žiniaraščiai ir prašymai. Nustatyta, kad nemažai kalinių ir

tremtinių iš Lietuvos atvykdavo į Sibirą ne dėl politinių, o dėl kriminalinių nusikaltimų. Jų dokumentacija turi panašią struktūrą kaip ir naujų politinių tremtinių – socialistų revoliucionierių, kurie atvyko XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Daugybė dokumentų liudija apie žmogaus statuso pakeitimą ar sugražinimą, apie grįžimą į Lietuvą. Rasti ir 1914–1918 m. karo pabėgėlių-repatriantų sąrašai.

2. Išnagrinėta medžiaga leidžia tvirtinti, kad Šiaurės Azijoje būta lietuvių, kurie savo noru arba pagal paskyrimą, šaukimą atvažiuodavo į Sibirą, ypač XX a. pradžioje. Archyvuose saugomi įvairiausio statuso tokių atvykėlių dokumentai: nuo ūkininkų kolonistų ir darbininkų iki specialistų, dvasininkų ir gubernatorių. Vertingos yra lietuviškų kolonijų bylos, kuriose nurodyti lietuvių kolonistų vardai, ir bylos apie verslininkus bei amatininkus iš Lietuvos, kurie statė malūnus, pienines, kurortinius pastatus, užsiimdavo prekyba, aukso kasyklomis, fotografija. Informacijos apie įvykius Lietuvoje randama ir imperatorių įsakuose, manifestuose, kurie pasiekdavo Sibirą. Kelionių dienoraščiuose iš privačių kolekcijų kartais pasitaiko lietuviškų miestų ar atskirų paminklų aprašymų.
3. Sibire aptiktų lituanistinių dokumentų klasifikacija parodė, kad juose yra duomenų apie visus pagrindinius gyvenimo aspektus: nuo kasdienybės ir buities iki ekonomikos ir politikos, todėl atvežta dokumentacija yra vertingas šaltinis atitinkamoms sritims tyrinėti. Šie dokumentai praplečia žinias apie Sibiro ir Lietuvos institucijų susirašinėjimą: apie šios korespondencijos tvarką, formas, turinį. Archyvuose radiniuose atsiskleidžia ir pati imperijos biurokratinė sistema, valdymo mechanizmai, teismų ir kitų institucijų praktikos. Be to, dalis dokumentų leidžia susipažinti su represijų struktūra, tremtinių bei kalinių gyvenimo sąlygomis. Dalis dokumentų suteikia duomenų apie valstiečių kolonistų grupes, parapijas, karo pabėgėlius. Egodokumentai pristato žmonių kasdienį gyvenimą, jų išgyvenimus bei likimus.

Iš Sibiro valstybinių archyvų atvežta dokumentacija apima platų lituanistinių temų spektrą, todėl ji atveria galimybę tyrinėti ir geriau pažinti iki šiol mažai tyrinėtą Lietuvos istorijos puslapį. Būtų tikslinga išnagrinėti ir kitų regioninių archyvų lituanistinę medžiagą. Šiame straipsnyje pristatyti fondų aprašymai ir dokumentų klasifikacijos gali padėti naujoms ekspedicijoms greičiau, efektyviau ir išsamiau atlikti savo paieškas.

Valstybinis archyvas Tobolske (Gosudarstvennyi arkhiv v Tobolske – GAT):

- F. 170 Znamenskio vyrų vienuolynas
- F. 180 Kristaus Gimimo cerkvė
- F. I152 Tobolsko gubernijos valdyba
- F. I154 Išdo rūmai (nuo 1917 m. – F. R208)
- F. I156 Tobolsko dvasinė konsistorija
- F. I158 Tobolsko apskrities teismas
- F. I171 Berezovo apskrities policijos valdyba
- F. I330 Tobolsko ekspedicija apie tremtinius
- F. I331 Tobolsko gubernijos valdybos Kalėjimų skyrius
- F. I352 Tobolsko gubernijos valdybos Medicinos skyrius
- F. I353 Tobolsko gubernijos valdybos Statybos skyrius
- F. I760 Tobolsko gubernijos ligoninė

Tomsko srities valstybinis archyvas (Gosudarstvennyi arkhiv Tomskoi oblasti – GATO):

- F. 3 Tomsko gubernijos valdyba
- F. 101 Tomsko gubernijos 1-oji vyrų gimnazija
- F. 102 Tomsko universitetas
- F. 196 Tomsko gubernijos išdo rūmai
- F. 240 Tomsko gubernijos žemdirbystės ir valstybinio turto valdyba
- F. 527 Tomsko gubernijos cerkvių metrikacijos knygos

Krasnojarsko krašto valstybinis archyvas (Gosudarstvennyi arkhiv Krasnoyarskogo kraja – GAKK):

- F. 26 Maklakovo valsčiaus valdyba
- F. 31 Statistikos komitetas
- F. 41 Krasnojarsko apskrities teismas
- F. 433 Žemės matavimo mokykla
- F. 547 Ačinsko-Minusinsko kalnakasybos apskrities inžinieriaus kanceliarija
- F. 595 Jenisiejaus gubernijos valdyba
- F. 796 Pirklio ir pramonininko G. V. Judino kolekcija

Irkutsko srities valstybinis archyvas (Gosudarstvennyi arkhiv Irkutskoi oblasti – GAI):

- F. 24 Vyriausioji Rytų Sibiro valdyba
- F. 297 Irkutsko Romos katalikų bendruomenė
- Nuotraukų fondas

Literatūra

1. BILOTAS, Viktor. Reikšmingas Lietuvai kultūros paveldas Sibire. 2016 m. archyviniai radiniai. *OIKOS: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2016, t. 2 (22), p. 141–142. DOI: <http://dx.doi.org/10.7220/2351-6561.22>
2. CABAN, Wiesław. Pamiętniki i listy zesłańców postyczniowych w zbiorach archiwów rosyjskich (centralnych i syberyjskich). *Z Badań nad Ksiązką i Księgozbiórami Historycznymi*, 2017, Tom Specjalny, s. 278–294. DOI: <https://doi.org/10.33077/uw.25448730.zbk.2017.77>
3. CITAVIČIŪTĖ, Liucija. Lituanistikos paminklų paieškos užsienio archyvuose ir mokslinėse bibliotekose. *Senoji Lietuvos literatūra*, 2008, t. 25, p. 251–267.

4. DAPKUTĖ, Daiva; BUČINSKYTĖ, Ilona. Lietuvių išeivijos katalikų ir liberalų ideologinių srovių archyvinis paveldas: aktualumas ir prieinamumas. *Knygotyra*, 2008, t. 50, p. 21–37.
5. KASPARAVIČIUS, Gediminas. Verslininkai iš Lietuvos Tobolsko gubernijoje XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje. *OIKOS: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2018, t. 2 (26), p. 63–75. DOI: <https://doi.org/10.7220/2351-6561.26.5>
6. KOLOTKIN, M[ikhail] N[ikolaevich]. *Baltiiskaya diaspora Sibiri: opyt istoricheskogo analiza 20–30-kh gg.* / Gosudarstvenyi komitet Rossiiskoi Federacii po vysshemu obrazovaniyu, Sibirskaya gosudarstvennaya geodezicheskaya akademiya. Novosibirsk: RIO CITA, 1994. 164 p.
7. KOLOTKIN, M[ikhail] N[ikolaevich]. *Sotsial'no-politicheskaya istoriya baltiiskikh poselentsev Sibiri (1917–seredina 1930-kh gg.)* / Ministerstvo obrazovaniya Rossiiskoi Federacii, GOU VPO Sibirskaya gosudarstvennaya geodezicheskaya akademiya. Novosibirsk: SGGa, 2010. 316 p.
8. LIEKIS, Algimantas. *Amerikos lietuvių kultūros archyvas (ALKA)*. Vilnius: Lietuvos mokslas, 2001. 199, [1] p. ISBN 9986-795-12-5.
9. LOTKIN, I[lya] V[iktorovich]. *Pribaltiiskie diaspory v Sibiri (20–30-e gody): aspekty etnosot-sial'noi istorii*. Omsk: Izdatel'skii dom „Nauka“, 2006. 348 p.
10. RADWAN, Marian. *Ecclesiastica w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu*. Liublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2008. 656 s. ISBN 978-83-7306-379-2.
11. REZMER, Waldemar. Lenkijos, Rusijos ir Čekijos archyvų šaltiniai apie Lietuvos karines pajėgas. *Karo archyvas*, 2000, t. 16, p. 146–150.
12. SPERSKIENĖ, Rasa. Pirmojo pasaulinio karo metais sudarytų Rusijoje ir į Lietuvą parvežtų archyvų istorijos bruožai. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, 2009, 2005–2006, p. 75–79.
13. STEPONAITIENĖ, Jolita. Išeivijos archyvinių dokumentų kolekcija Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje. *Bibliografija*, 2000, t. 99, p. 76–80.
14. VAIŠNORA, Juozas. *Lietuviai misininkai Sibire*. Roma, 1972.
15. VINCLOVIENĖ, Loreta. Išeivijos archyvai Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne (Algirdas Titus Antanaitis, Leonardas Dambriūnas, Algis Mickūnas). Iš *Panevėžio krašto išeivijos kultūrinis palikimas Lietuvos kultūros paveldo saugyklose*: konferencijos medžiaga, 2008 04 24, sudarytoja Audronė Palionienė. Panevėžys: Versus aureus, 2008, p. 39–46.